

A KERESZTÉNY HIT ÉS A FILOZÓFIA VISZONYA JUSZTINOSZ APOLÓGIÁJÁBAN

Szabó István

BBTE, Kolozsvár, Történelem-Filozófia Kar
Filozófia szak, IV. év

The Christian Belief system is a great asset in examining the Hellenistic Philosophy. It is able to bring together the philosophy as a whole and also expand upon the philosophies individual elements. Changing the meaning a new horizon of interpretation reveals itself, one in which the concept becomes shaded. As a result the genealogy of these concepts faces difficulties. By searching the apologetic writings of Justin, one can perceive the overlaps of the hellenistic and the christian philosophies. This prototypical „overlap” is represented by the analysis of the „logos” concept found in the apologetic writings of Justin.

A dolgozat címe hatalmasnak tűnteti fel a kutatás lehetséges területét, de én a keresztény hit és a filozófia viszonyának csak egy sajátos aspektusára szeretnék kitérni. Nem az általában vett vallásos hitről és a hozzá kapcsolódó vallásos érzületről van szó, hanem a Sophiára irányuló Logosznak a keresztény hittel való találkozásáról a II. század apológiáiban.

A keresztény vallás térhódításának sajátos jellemvonása a hitvédelem (apológia) és a hit halál általi megvallása. Mielőtt az apologia definíciójára kerülne a sor, a Krisztus utáni első két század történeti (politikai), illetve kulturális horizontját és előzményeit kell megvizsgálni, feltárni.

A „MÓDSZER”-RŐL

A kultúrtörténeti és kultúrfilozófiai kutatást a módszertani előfeltevések leszögezésének és tisztázásának kell megelőznie. Ebben az esetben indokolt a hermeneutikai szabályok figyelembe vétele, hiszen semmilyen korábbi korról (esetünkben: a Krisztus utáni első két századról) nem mondható érdemleges, ha ez a jelenlegi fogalmak visszavetítése révén történik. A mai szemlélet ráerőltetése során nem szólít meg ez a kor; az értelmezendő és az értelmező horizontjai nem találkoznak. Az első két század nyelvjátékát kell megtanulni, figyelembe véve azt, hogy ezt a kort nagyon nehezen lehet szóra bírni, már abból kiindulva is, hogy nincs egy egységes Nyelv (Logosz), amely által „magára” reflektálna.⁹¹ Ennek tudatosítása lényegében minden kutatás hiábavalóságát hirdeti. Ezt támasztja alá Steiger Kornél ama megfogalmazása is, miszerint nem az a gond,

hogy ennek a kornak nincsen specifikuma, hanem a mi filozófiatörténeti fogalomrendszerünknek a szerkezete olyan, hogy ezt a kort és jellemzőit nem képes lefedni.⁹² A kutatás során meg kell teremteni az elemzés, az értelmezés nyelvezetét és módszerét is.⁹³

A HELLENIZMUS ÉS A KERESZTÉNYSÉG KÖLCSONVISZONYA

A hellenizmust politikai, kulturális és vallási jelenségeként definiálják. Mint politikai jelenség, Nagy Sándor uralkodásával és birodalmával kapcsolódik össze (336–323). Ebben az időszakban a görög szellem, a kultúra földrajzilag nagyobb területen elterjed, a görög nyelv pedig a birodalom kiterjedtsége révén „egyetemes”-sé válik. Ez a görög expanzió adja a hellenizmus ama másik vonását, melynek alapján kulturális jelenségeként vizsgálják. A hellenizmust vallási jelenségeként is értelmezik. Az oka az, hogy a Nagy Sándor kori birodalom kiterjedése egybeesett a földrajzilag akkor ismert világgal, vagyis a birodalom maga volt a Világ. A birodalom határa magának a világnak volt a határa.⁹⁴ A görög szellem

⁹² Vö. Steiger Kornél, *Utószó=Sztoikus etikai antológia*. Gondolat, Budapest, 1983, 476–518. De miért olyan a filozófiatörténeti fogalmaink rendszere, hogy nem képes lefedni e kor jellemzőit? A kérdés megválaszolásakor arra kell figyelni, hogy a már meglévő filozófiatörténeti fogalmak nem képesek genealógiájuknak a kezdetét értelmezni, vagyis a már rögzített jelentéssel bíró fogalmak nem tudnak mondani semmit arról az időszakról, amikor kialakulóban voltak.

⁹³ Itt nem arról van szó, hogy a korábbi kutatások/értelmezések nem relevánsak, hanem a választott tárgy megköveteli a rá jellemző módszert. Vagyis a téma adja, kéri a kutatás módszerét. (Hogy ez mennyiben lehetséges, ki fog derülni.)

⁹⁴ Vanyó László, *Az ökeresztény egyház irodalma I-II.*, Szent István Társulat, Budapest, 1997.

⁹¹ Egységes Nyelv (Logosz) alatt azt kell érteni, hogy ez a kor nem rendelkezik egy „metafizikai” nézőponttal, amely az igazság egyedüli birtokosának tudná magát. A görög Logosz már nem, és a keresztény Logosz még nem tudja ezt a szerepet vállalni. Később erre is kitérek.

és kultúra egyetemessége egy egyetemes vallás igényét is támasztotta.⁹⁵

Fontos a görög polisz megváltozott szerepének a vizsgálata a hellenizmusban, amit egyben korábbi funkciói elvesztéseként értelmezhetünk. Kr.e. a III. századdal kezdődően a görög polisz elveszíti azt az organikus szerepét, amelyet még Platon és Arisztotelész műveiből ismerünk. Az emberi létnek már nem a közösség, nem a társas együttlét biztosítja az ontológiai feltételt.⁹⁶ A boldog élet megvalósításának „eszköze” marad a phronézisz, azonban a legfőbb jót, már nem az állam részeként (tagjaként) próbálják megvalósítani.

A cél az, hogy megfelelő receptjét adják a nyugodt/boldog életnek a városállam (polisz) biztosított struktúrák nélkül. A hellenisztikus filozófiák feladata a „nyugodt élet”, mint telosznak az elérése, és ebből a szempontból az epikureizmust, a szkepszist, és a sztoát a nyugodt, örömeiben gazdag életre tanító filozófiának nevezhetjük.⁹⁷ Az ítéletek felfüggesztésének vállalása, a közeleti feladatokról való menekvés és a testi/érzéki örömeinek a hajszolása, vagy a kozmikus rendet létrehozó és fenntartó Logoszra alapozott életvezetés azt tűzi ki célul, hogy a minden negatív hatástól mentes élet lehetőségét biztosítsák.

A kereszténység megjelenését a klasszikus görögség értékeinek az ártértekelődése is megelőzi. Az értékek színváltozását igazolja az a mód, ahogyan a művelt pogányság tiltakozott a kereszténység ellen. A tiltakozás valójában azt erősíti meg, hogy olyan világszemlélettel és értékekkel lépett fel a kereszténység, amelyek révén maga mögé tudta szorítani az „aktuális” értékrendet és világszemléletet. A vizsgálódás itt nem azt igyekszik bizonyítani, hogy a megjelenő kereszténység szemlélete jelentette a kiutat a görög értékválságból, hanem értelmezésünk szerint a kereszténység olyan átfogó szemléletet hirdetett, amely választ jelentett a kor kérdéseire.⁹⁸ A pogányok a kereszténység egyetemes jellegében látták a veszélyt, és ez válthatta ki a heves ellenállást. Az újonnan megjelent vallást nem csupán az üldöztetések megsemmisítő jellege veszélyeztette, hanem az „eszmei megkövezés”, mivel a mindenkor üldöztetések ideológiai hátterét biztosította.⁹⁹

A szektaként értelmezett kereszténység így álláspontjának megvédésére szorult, és egy olyan Logosszal kellett fellépnie, amely érthető az eszmei ellenfél számára is. A Logosz lényegének kifejezésére

használt eszköztárát a korabeli pogányság szellemiségéből merítette.

A keresztény hit védelme lehetetlennek bizonyult a filozófiai nyelvezet átvétele nélkül. Ezért egy vallás és a filozófia találkozásáról kell referálni, de oly módon, hogy pontosítani kell a filozófia akkori fogalmát és a valláshoz tartozó teológiát. Itt fogunk beszélni az isteni Logoszról¹⁰⁰ és a filozófiai Logoszról.

A juszminoszi apologia tárgyalása előtt a *philosophia* és a *theologia* fogalmainak most ismert *filozófia* és *teológia* fogalmakkal való összevetése szükséges. Somos Róbert szerint¹⁰¹ a vizsgálódás terminológiai nehézséget támaszt, mivel önkéntelenül a skolasztikus filozófia és teológia fogalmak vetődnek vissza a korai kereszténységre. A filozófia, mint „a teológia szolgálólánya” megközelítés nem hiteles, és a filozófia, illetve a teológia teljesen kifordított viszonyát posztulálja, amely idegen a görög filozófiától. A theoszról szóló logosz a filozófia szerves része, és nem hord magán semmilyen jellegzetességet, amely a keresztény teológiára jellemző. A *theologia graeca*¹⁰² a legfőbb isteni létezőről referál – legyen az a legfőbb Jó – platonista, arisztotelészi vagy más megközelítésben, és mellőzi a keresztény hierofániára jellemző személyes jelleget.¹⁰³ Személyességről van szó, mivel a kora keresztény teológiának a Szentháromság időtlenül fennálló relációt jelölő vizsgálódása és beállítódása krisztológiai.¹⁰⁴ Somos szerint a filozófia és a teológia közötti lényeges különbség abban jelölhető meg, hogy „...a hittudomány nem kíván részletesebben reflektálni kiindulópontjára, bár érvel a kinyilatkoztatás ténye mellett”¹⁰⁵.

A filozófia és a teológia „összekapcsolódásának” vannak formai és tartalmi követelményei. Formai követelmény lenne a módszeresség, problémaérzé-

¹⁰⁰ Logos mint gondolkodás és logos mint hangos beszéd, vagy logosz mint kinyilatkoztatás, mint Ige.

¹⁰¹ Somos Róbert, *Origenész és a görög filozófia*, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1995.

¹⁰² Vanyó László, *Theologia Graeca. A görög filozófia adaléka a keresztény teológiához*, Pázmány Péter Hittudományi Akadémia Kiadványai, Bp., 1992.

¹⁰³ Lényeges különbség a kereszténység és *theologia graeca* között az, hogy Demiurgosznak (a világ teremtője) nincsen semmilyen személyes vonása (nem atya, nem fiú), mivel ismert a görög filozófia Xenophanész visszanyúló antropomorf istenkép kritikája.

¹⁰⁴ A korai teológia csak a megtestesüléssel kapcsolatos kérdésekre figyel, és nem foglalkozik a Szentlélekkel. Jóval később válik a vita tárgyává a három isteni személy egyenlőségűsége.

¹⁰⁵ Somos i.m., 16. Somos tehát alapvető különbségként a teológia és filozófia között azt tünteti fel, hogy az utóbbi folyamatosan reflektál a kiindulópontjára, míg a teológia adottként veszi a kiindulópontját, és nem kérdez rá. A filozófiát diszkurzív gondolkodás jellemzi, a folyamat célja az igazság elérése, a teológia pedig a kinyilatkoztatás igazságát nem a gondolkodási folyamat eredményeként fogja fel, hanem folyamatosan visszalép hozzá és így próbálja kifejezni, a teológia az isteni kinyilatkoztatás racionális megalapozását jelenti. Ez a különbségtétel nem ennyire kifejtett a kora kereszténységben.

⁹⁵ Ez az igény majd formálisan a 325. évi nikaiai zsinat után Nagy Konstantinusz birodalmában valósul meg. Formálisan mivel különböző irányzatok (szekták) osztották a kereszténységet.

⁹⁶ Steiger Kornél, i.m. 513.

⁹⁷ Ez nem jelenti azt, hogy e három hellenisztikus filozófia csak etikára szűkítődné.

⁹⁸ Vö. I. lábjegyzet.

⁹⁹ Itt már érzékelhető, hogy nem lehet kivetközni a jelenben honos fogalmaknak a kutatott területre való a visszavetítéséből. Hiába való lenne a vizsgálódás?

kenység, a tartalmi pedig a görög/hellén gondolkodásmód fogalmainak az átvétele, mint az arché, logosz, prosopon, uszia, hűposztázisz, phüszisz stb.

JUSZTINOSZ AZ APOLOGÉTA – FILOZÓFUS, A KERESZTÉNY LOGOSZ ÚTTÖRŐJE

Néhány szó Jusztinosz életéről. Csúpan halálának ismerjük pontos dátumát: 165-ben fejezték le Rómában, ott, ahol az általa alapított iskolát vezette. Életrajzának fontos mozzanata, a különböző filozófiai iskolákkal való találkozása, azok tanainak a megismerése, illetve szembesülése a kereszténységgel és megkeresztelkedése. A *Párbeszéd a zsidó Trifonnal* című dialógus első nyolc fejezetében írja le, hogyan tanult a sztoikusnál, a peripatetikusnál, a pitagoreusnál és a platonikusnál. Megtérése sajátos környezetben történik: Efezusban, a tengerparton, ahová elmélkedni ment a platóni filozófiáról. Séta közben találkozik az „öreggel”, akivel érdekes párbeszédbe kezd. Az „öreggel” folytatott beszélgetés a platóni filozófia és a kinyilatkoztatás igazsága közötti különbségekre hívja fel a figyelmet. Jusztinosz az öreg minden kérdésére a platóni filozófia alapján válaszol. A IV. I. részben¹⁰⁶ Isten megismerésére tér át a párbeszéd, és a kérdés tárgyalása során kitűnik az a tény, hogy a platóni filozófiából merített válasz nem is válasz. Isten megismerhetőségéről folyik az eszmecsere és Jusztinosz vallja, hogy az Isten megismerése egy mentális képesség révén történik, amelyre az érzékszervi megismerés – a szem – nem képes. Erre teszi fel a következő kérdést az „öreg”: „De látta-e valaha is az Istent az emberi értelem, ha a Szentlélek nem készítette elő?”¹⁰⁷ A kérdés feltételezi azt, hogy az isteni létező megismerése nem lehetséges a visszaemlékezés, az anamnézis révén. A keresztény szemlélet az emberi értelemnek azt a képességét nem kérdőjelezi meg, ami által képes megismerni Istent, viszont az isteni önközlés teszi lehetővé a hozzá való felemelkedést. A Szentlélek – állítja Jusztinosz az „öreg” által – megnyilvánulása teszi lehetővé, hogy az emberi értelem bármit is tudjon Istentől.¹⁰⁸

Hogy valójában a zsidókkal szemben fogalmazza meg apológiáját, azt az is bizonyít(hat)ja, hogy Jusztinosz ismerte a zsidó vallással kapcsolatos gondolatokat, és ezekkel szemben képes volt apológiát is írni.

Életrajzi szempontból egy másik lényeges mozzanat, a Rómában működtetett iskola lenne, ennek a tevékenysége hitvédelmi szerepet is betölthetett, va-

gyis fennállása már cáfolatként szolgált a pogányok azon vádjára, hogy a keresztények tudatlanok.¹⁰⁹ Magyar nyelven a két Apológia és a *Párbeszéd a zsidó Trifonnal* c. írásai olvashatók. A továbbiakban a két Apológiára szorítkozva vizsgálom meg a Logosz fogalmát és annak keresztény értelmezését.

Apologétának nevezünk minden olyan korai egyházatyát, aki az első két században írásaival az újonnan megjelent vallást igyekszik megvédeni és elfogadtatni a pogány és zsidó közösséggel. Az írások hangvétele különbözik, vannak olyan apologetikai írások, amelyek indulattal telítettek, és elítélik a filozófiát és nem-keresztény kultúrát. Ugyanakkor vannak olyan hitvédő írások is, amelyekben a filozófiai fogalomtár alkalmazódik a hitvédelemre. Az utóbbiak közé tartozik Jusztinosz is, aki a görög és hellenisztikus filozófia elemeit használja fel hitvédő írásaiban.

Az apologia az első századokban egyet jelentett a vallás megalapozásával. Ez a tevékenység kifele irányult, nem volt szükséges a heterodox (eretnek) nézeteknek a cáfolata. A hitvédelmet a társadalmi konzervativizmus és a filozófiai szkepszis¹¹⁰ térhódítása is mozgásba hozta. A Chadwicki gondolat arra hívja fel a figyelmet, hogy a római társadalom „intoleráns”, olyan vallással (szektával) szemben, amely univerzális igénnyel lép fel és nem rendelkezik ősi hagyománnyal.¹¹¹ A szkeptikus hozzáállás pedig nem volt következetes, mivel inkább epokhét kellett volna gyakorolniuk, vagyis fel kellett volna függeszteniük mindenféle ítéletet a kereszténységgel kapcsolatosan.¹¹² Ez már több, mint amit korábban a kereszténység megjelenését megelőző időszakról megfogalmaztunk. A szkeptikus magatartásnak politikai vonatkozása is volt, mivel a keresztények nem azoknak az isteneknek áldoztak, amelyek a római birodalom intézményeit szentesítették, és nem is vallották azokat az erkölcsi törvényeket, melyek ezekhez kapcsolódtak.

Remélhető, hogy már átlátható a kor horizontja, amelyben az apologéták tevékenykedtek, és az eddigieket a továbbiakban a szövegolvasat révén is igazolni próbáljuk.

A két jusztinoszi apologia egymást kiegészítve számos olyan kérdésre nyújt megvilágítást, amelyek alkalmazhatók a filozófiai beszéd (Logosz) és vallásos beszéd (Logosz) találkozásának vizsgálatára. A

¹⁰⁶ Jusztinosz, *Párbeszéd a zsidó Trifonnal* = A II. századi görög apologéták, Sz.I.T., Budapest, 1984, 138.

¹⁰⁷ Jusztinosz i.m. 138.

¹⁰⁸ Itt már eltávolodtunk a dolgozat tárgyától, azonban fontos megállapítás a vallás és filozófia különbségére vonatkozóan. Az igazi tudás, nem az emberi megismerő képesség eredményeként érhető el, hanem szükséges az isteni Logosz (ige, értelem) beavatkozása is, majd később, az igazi filozófia fogalmának tárgyalásakor látható lesz ennek a gondolatnak a jelentősége.

¹⁰⁹ Lásd: Kelszosz *Igaz szó* c. keresztények ellen írt vitairatát. Őt tartják az elsőnek, aki „szisztematikusan” cáfolta a kereszténységet, és ugyancsak ő volt, aki felismerte azt is, hogy a kereszténység a római birodalmat képes gyökeresen megmozgatni és megváltoztatni. Kelszosz az *Igaz szó* című írásából fennmaradt töredékei a Világosság 1969/3. számában olvashatók Komoróczy Géza fordításában.

¹¹⁰ Henry Chadwick, *A korai egyház*, Osiris, Budapest, 1999.

¹¹¹ „Univerzális igény” és „ősi hagyomány hiánya”: a római társadalomnak a több isten hit jelentette az egyik alappillért és idegenkedtek minden újdonságtól, amely a megszokott állami – vallási berendezkedést veszélyeztette.

¹¹² Ez a gondolat is spekulatív és nehezen alátámasztható.

Logosz fogalom a görög filozófia alapvető fogalmai közé tartozik, és szövegkörnyezettől függően számos jelentéssel bír. A *Logosz* gondolkodást, kimondott szót, értelmi képességet, értelmi megalapozást, értelmet, meghatározást is jelent.¹¹³ Vizsgálódásunk szempontjából két jelentése fontos¹¹⁴: *kimondott szó/beszéd és gondolkodás/értelem*. E megkülönböztetéshez az a dolgozat gondolatmenetét illetően fontos megjegyzés járul, hogy a kimondott *Logosznak* a benső (belső) *Logosszal* kell harmóniában lennie.¹¹⁵ A *Logosz*, az a filozófiai fogalom, amely Jusztinosz apológiájában átértelmeződik és beemelődik a keresztény gondolkodásba, és hagyományt is teremt. Az apológia leghatásosabb módszere, hogy beemelik a keresztény nyelvezetbe a közkézen forgó gondolatokat és fogalmakat, amelyek a nem-keresztények számára is jelentéssel bírnak. A *Logosz* fogalom is ezek közé tartozott.

János evangéliumának prologusában, mint ismerjük, a következő áll: „Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige”¹¹⁶. Ez az első példája annak, hogy görög filozófiai fogalom a kinyilatkoztatás eseményét hivatott szolgálni. Jusztinosznál ennek a fogalomnak a használata több filozófiai irányzatot magába sűrít, és nehezebbé teszi az értelmezést. Apológiáiban következetesen platonikusnak vallja magát, ugyanakkor a sztoikusoktól is átvesz gondolatokat.

Valójában a filozófiát és vallást nem állítja szembe egymással – állítja Kendeffő Gábor¹¹⁷ – mivel az *Értelem/Logosz* megléte az emberek között arra enged következtetni, hogy egy közös gyökérből erednek. Kellett lennie egy ősbölcsletnek (filozófiának), amely széttöredezett,¹¹⁸ és kereszténység kapja meg a lehetőséget, hogy birtokosa legyen ennek a bölcsletnek, ahhoz hasonlóan, ahogyan a zsidókkal szemben a keresztények az újszövetség és a törvények címzettjei és felismerői.¹¹⁹

A XLIV. fejezet 10. szakaszában a következő áll: „Mindegyiküknél megmutatkoztak az igazság magvai, viszont nem értették meg azokat teljesen, mert hogy ők egymással is ellentétes dolgokat állítottak

”¹²⁰. A véleménykülönbség gátolta meg a korábbiakat, hogy felismerjék magukban az „eszmei csírák”¹²¹ jelenlétét. Mi az oka a véleménykülönbségnek? Az, hogy nem megfelelő tanítót és iskolát választottak, pontosabban nem az értelmükre hallgattak, hanem más szempontok vezérelték az iskolaválasztásban. Ez a véleménykülönbség – Jusztinosz szerint – a kereszténységet megelőző korra volt jellemző. Ennek a véleménykülönbségnek az igazi jellemvonása, ahogyan az emberek a szokást (nomoszt) az igazság elé helyezték. Ezzel a tettel az emberek megfosztották magukat az értelmes jelzőtől és esztelenekké váltak.¹²² Az esztelenné válás a *logosz*-csíráknak a semmibe vételét jelenti, és az embernek azon lehetőségét, hogy az Igazság birtokába jusson. Minden ember elvitatja magától az értelem képességét, ha a szokást, a tekintélyt helyezi az értelem elé. Jusztinosz azért kényszerül apológiák írására, mert a rómaiak és a nem-keresztények nem vesznek tudomást arról a *logoszról*, amely bizonyos csírák révén nekik is adatott.

Különböző filozófiai iskolák megjelenése is azzal magyarázható, hogy a tekintély és megszokás megelőzte az értelmi belátást, ezért szkeptikusan kell viszonyulni minden filozófiai iskolához. Mindenik iskola az Igazság ismerőjeként tünteti fel magát, azonban az igazi filozófia a kereszténység.¹²³ Vagyis a kereszténység az egyedüli, amely magához ragadja a primátust a többi iskolával szemben.

Az első lényeges motívum, amellyel Jusztinosz a kereszténységet, mint filozófiát megkülönbözteti a többiétől, a tekintélybeli különbség. Míg a filozófiai iskolák az alapítóik nevét veszik fel, és ennek a neve, illetve tanítása válik mérvadóvá, addig a kereszténység nem immanens tekintélyre alapoz. Az I. Apológia XV. részében megkülönbözteti a földi, római törvénykezést az isteni törvénykezéstől és büntetéstől. A megkülönböztetésnek ebben a kontextusban csak annyiban van jelentése, hogy az isteni mérlegelés az Értelem (*Logosz*) alapján történik, míg a földi nem mindig, mivel a démonok megszállhatják a bírót, és valakit elítélhetnek pusztán a neve miatt, mint a keresztényeket.¹²⁴

A kereszténységnek, mint egyetlen igazi filozófiának mégis kell hivatkoznia elődökre és mintaképekre. A korábbi nemzedékekből is voltak olyanok, akiket hasonló váddal illettek, mint a keresztényeket

¹¹³ Vö. Francis E. Petters, *Termenii filozofiei grecesti*, Humanitas, Bucuresti, 1997. Saját fordítás.

¹¹⁴ A dolgozat korábbi részeiből ez már kiderülhetett.

¹¹⁵ A sztoikus ismeretelmélet és nyelvelmélet lényeges gondolata ez, amikor is a kimondott szónak és az ennek feltételül szolgáló benső értelemnek párhuzamban kell állnia.

¹¹⁶ János evangéliuma, I. 1.

¹¹⁷ Kendeffő Gábor, *Az egyházatyák és a szkepticizmus*, Áron Kiadó, Budapest, 1999.

¹¹⁸ Párhuzamot lehet vonni a bábeli nyelvi zűrzavarral. Ha valóban létezett egy egységes nyelv, amely az istentől származott, akkor kellett lennie ezen a nyelven (*Logoszon*) művelt filozófiának is. Az egységes nyelv megszűntével az egységes ősbölcslet is megszűnt.

¹¹⁹ Jusztinosz i.m. XII. 1, 418. Az ősbölcslet a Kinyilatkoztatás során jelenhet meg az emberek között, és erre kimondottan a keresztények jogosultak.

¹²⁰ Jusztinosz, I. Apológia=A II. századi görög apologéták, Sz.I.T., Budapest, 1984. 98.

¹²¹ Görögül *logo(i)sz* szpermatiko(i)sz. Francis E. Peters jelentése: eszmei magvak. A sztoikusoknál az állati magvakkal párhuzamban állítva a *Logosz* magában hordja minden egyed specifikumát. Benne vannak az anyagban, és ők biztosítják a körforgást. A kozmosz fenntartói és az emberi (*Logosz*) lélek és a világlelek között nem jöhetne létre harmónia, ha a Kozmosz *Logoszára* hasonló értelmi magvak nem lennének elhintve az emberi lélekben.

¹²² Jusztinosz i.m. XII. 6, 71.

¹²³ Jusztinosz, *Párbeszéd a zsidó Trifonnal*. II. 1, 134.

¹²⁴ Jusztinosz, I. Apológia XV. 74–160.

– például Szókratész. Az istentelenség vádjával azt illették, aki az életet a Logosz szerint szervezte meg és rendezte be. A démonoktól megszálltakká váltak és esztelenségbe sülyedtek azok, akik ilyen vádatat fogalmazhattak meg Szókratész ellen is. Szókratész alakja paradigmátikus. A bürökpohár kiívása egyet jelentett a polisz törvényeinek az elfogadásával, annak ellenére, hogy a tanítványok a szöktetés lehetőségét fontolgatták. A keresztényeknek éppen az isteni törvényekkel szembeni feltétlen engedelmség nem engedi meg, hogy meg ne vallják a hitüket és ne vállalják a mártírhálált.

Szókratész morális szempontból előképe/példaképe Jusztinosznak; Platón is szellemi vezető, de nem morális szempontból, mint a mester. A platóni filozófiát Jusztinosz sztoikus elemekkel elegyítve ismerte meg. A legfőbb Jó, platóni ideája elveszíti transzcendenciáját, dinamikus lesz a hérakleitoszi tűz logosza révén, amely a sztoikusoknál újra visszahangra talál. A sztoikusoknál a Világélek egyben transzcendens és immanens, ugyanabban az időben összetartja a kozmoszt, és lehetővé teszi az emberi beszéd által ennek a kimondását.¹²⁵

A kozmoszt „összetartó” Logosz Jusztinosznál maga Isten lesz. A keresztény Isten egyszerre lesz Értelem és kimondott Szó. A krisztusi tevékenység a

kimondott szó, az Ige, melynek révén megismerhető az Atya és létrejött a teremtés. A Logoszként/Beszédként/Igéként értelmezett Fiúi szerep a keresztény vallásnak egy sajátos mozzanata hívja fel a figyelmet: egyszerre Értelem és Ige, és az Értelem nem létezhet anélkül, hogy ki ne legyen mondva. A kimondás mozzanata teszi lehetővé a szövetség megkötését és az új törvény átvállalását. Ez a kimondás rahneri megközelítésben „Isten önközlése”, amelyet teremtett létező nem tud befolyásolni.¹²⁶ Talán Jusztinosz éppen erre a lényegi jellegzetességére érzett rá, és erre alapozta az apológiáját.

Nem kaptunk választ arra a kérdésre, hogy Jusztinosz filozófiai elemeket emel át az apológiájába, vagy egymáshoz közelíti a filozófiát és keresztény vallást. Kézenfekvő válasznak az tűnik, hogy valójában a Logosz fogalomnak a „megkeresztelésével” a filozófiát eszközként használta fel arra a hitvédelemre. Ezt a viszonyt legjobban a következő idézettel lehet érzékeltetni: „...két különböző (szellemi örökséggel bíró) építész által más és más anyagból tervezett épület között állhatnak fönt, amikor is a későbbi akarva-akaratlanul megismétli a korábbi néhány jellemzővonását, anélkül hogy az őt létrehívó és jellemző stílushoz hűtlenné válna...”¹²⁷

IRODALOMJEGYZÉK

- Barth, Paul, *A sztoa filozófiája*, Farkas I. Imre Kiadó, Bp., 1998.
 Chadwick, Henry, *A korai egyház*, Osiris, Budapest, 1999.
 Jusztinosz, I. Apológia=A II. századi görög apologéták. Sz.I.T., Budapest, 1984.
 Jusztinosz, Párbeszéd a zsidó Trifonnal.=A II. századi görög apologéták. Sz.I.T., Budapest, 1984.
 Kelszosz, *Igaz szó*, Világosság, 1969/3.
 Kendeffy Gábor, *Az egyházatyák és a szkeptizmus*, Áron Kiadó, Budapest, 1999.
 Lang, A. A., *A hellenisztikus filozófia*, Osiris, Budapest, 1998.
 Petters, Francis E., *Termeni filozófiei grecești*, Humanitas, București, 1997.
 Rahner, Karl, *Az ige hallgatója*, Gondolat, Budapest, 1991.
 Somos Róbert, *Origenész és a görög filozófia*, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1995.
 Steiger Kornél, *Utószó=Sztoikus etikai antológia*, Gondolat, Budapest, 1983.
 Vanyó László, *Az ókeresztény egyház irodalma I-II.*, Szent István Társulat, Budapest, 1997.
 Vanyó László, *Theologia Graeca. A görög filozófia adaléka a keresztény teológiához*, Pázmány Péter Hittudományi Akadémia Kiadványai, Budapest, 1992.

¹²⁵ Vö. Paul Barth, *A sztoa filozófiája*, Farkas I. Imre Kiadó, 1998. vagy A. A. Lang, *A hellenisztikus filozófia*, Osiris, Budapest, 1998.

¹²⁶ Vö. Karl Rahner, *Az Ige hallgatója*, Gondolat, Budapest, 1991.

¹²⁷ Paul Barth: *A sztoa filozófiája*, Farkas I. Imre Kiadó, 1998. 190.